

**אתרי עתיקות בתוכניות מתאר
בשטחי C שבגדה המערבית**

emek shaveh
למק טוה عمق شبیه

2015

**אתרי עתיקות בתוכניות מתאר
בשטחי C שבגדה המערבית**

emek shaveh
למק שוה عمق شبیه

2015

תוכן עניינים

4	מבוא
6	א-תוואני
11	אל-פצאיל
15	כפר ותל זיף
19	מסקנות ודרכי עבודה אפשריות

כתיבה: גדעון סולימני

צוות כתיבה: יונתן מזרחי, אנה וידר

עריכה: ענת לוין

עיצוב גרפי: ליאור כהן

מיפוי: אנה חייט

צילום: עמק שווה, גיא בוטביה

emek shaveh
עמק שווה عمق شوية

© עמק שווה (חל"צ) | www.alt-arch.org | info@alt-arch.org

עמק שווה הוא ארגון של ארכיאולוגים ופעילים קהילתיים, העוסק במקומה של הארכיאולוגיה בחברה הישראלית ובסכסוך הישראלי-פלסטיני. אנו רואים בארכיאולוגיה אמצעי לגישור וקירוב בין עמים ותרבויות בכלל, וכגורם בעל השפעה על הדינמיקה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט.

הפרסום הופק על ידי ארגון עמק שווה (חל"צ) ונתמך ע"י קרן הקס - HEKS, וקורדייד (Cordaid). המידע המפורסם הוא באחריות ארגון עמק שווה בלבד, ואינו מייצג את דעת התומכים הנ"ל.

כמעט כל כפר או יישוב פלסטיני בגדה המערבית ממוקם על אתר עתיקות והוא המשכה של התיישבות בת מאות ולעיתים אלפי שנים. כדי לאפשר פיתוח ובנייה ביישובים אלו יש להתמודד עם הצורך לתעד, ולעיתים גם לחשוף ולשמר, את העתיקות המצויות בהם. ההחלטות בנוגע לשרידים ארכיאולוגיים בתחומי של יישוב מתקבלות במסגרת תוכנית המתאר היישובית ויש להן מעמד חוקי מחייב.

על פי חוק העתיקות בישראל ובגדה, כשמטעמים לתכנן תוכנית מתאר ביישוב או שכונה הממוקמים על שרידים ארכיאולוגיים, בתחומי ישראל או בגדה המערבית, נהוג לבדוק האם מצויות עתיקות במקום ומה טיבן. לצורך כך נערך, בשלב הראשון, **סקר ארכיאולוגי**. סקר זה הוא פעולת תיעוד ומחקר שמתבצעת באתר עתיקות, ומבוססת על בדיקת השרידים הארכיאולוגיים שנראים על פני השטח וללא חפירה. עריכת הסקר עשויה לכלול תיעוד מבנים או מתקנים הנמצאים על פני האדמה באמצעות צילום ומדידה, וכן איסוף כלי חרס מפני השטח וניתוחם על פי תקופות ואזורים. על סמך ממצאי הסקר נקבעים **תנאי רשות העתיקות**. הללו כוללים פיקוח, חפירת הצלה, אזור מיוחד לשימור ושטחים שאינם עתיקות.

פיקוח משמעותו ליווי של ארכיאולוג שמפקח על עבודות הבנייה בשלב חפירת היסודות, מחשש להימצאות עתיקות במקום. **חפירת הצלה** נועדה לאסוף מידע נוסף ולתעד שרידים ארכיאולוגיים באתר המיועד לבנייה במסגרת תוכנית המתאר. חפירות הצלה מתבצעות בשטחים שיש להם תוכנית בנייה מאושרת וממומנות על ידי היזם או בעל הקרקע. משום שאחד מתנאי רישיון הבנייה הוא הדרישה לחפירה ארכיאולוגית מקדימה, אישור הבנייה הסופי ניתן רק לאחר ביצוע חפירת הצלה. קמ"ט ארכיאולוגיה בתחומי הגדה או רשות העתיקות בתחומי ישראל וירושלים הם אלו שמחליטים, על סמך הערך והחשיבות של הממצאים הארכיאולוגיים שנחשפו במהלך חפירת הצלה, האם לאשר או לדחות את הבנייה. במידה והממצאים הארכיאולוגיים שנחשפו בחפירת הצלה הם בעלי חשיבות גבוהה ביותר, נשקלת האפשרות למנוע בנייה במקום.

הפעילות הארכיאולוגית של חפירה או סקר מתבצעת לרוב במקומות שידוע כי מצויות בתחומם עתיקות והם מכונים **אתר עתיקות מוכרז**. מדובר באתר שהוכרז על ידי רשות העתיקות ופורסם בפרסום רשמי של מדינת ישראל. בגדה המערבית, אתר עתיקות מוכרז מפורסם במסגרת צו צבאי (לדוגמה עין קוס). הכרזה, משמעותה שמרגע שהתבצעה, ניתן להחיל את חוק העתיקות במקום. הכרזה על אתר עתיקות כוללת קביעת תחום גיאוגרפי ברור, שיהווה את גבולותיו. על ההגדרה של שטח האתר להתבסס על מספרי הגוש והחלקה, ותיאור העתיקות. הכרזות הראשונות והמקיפות נעשו על ידי הבריטים בשנת 1944. באותה שנה הוכרזו מאות אתרי עתיקות בגדה המערבית. לא ידוע על הכרזות של אתרים נוספים בגדה המערבית בתקופה הירדנית (1948-1967). מאז 1967 פרסם הממשל הצבאי בגדה המערבית הכרזות בודדות של אתרים ארכיאולוגיים.

על סמך הסקר הארכיאולוגי וחפירות הצלה מחליטים האם להגדיר אזורים מסוימים בתוכנית המתאר **כאזורים מיוחדים לשימור**. לרוב מדובר באזור שבו מרוכזים מבנים עתיקים או שרידים ארכיאולוגיים בעלי ערך ייחודי, שנמצא כי יש לשמור עליהם עבור הדורות הבאים ולהימנע מלפגוע או לערוך בהם שינויים. חוק העתיקות קובע שעבודות השימור חייבות להתבצע על ידי אנשי מקצוע, והעלות הכספית של הפעילות הארכיאולוגית הנדרשת כחוק תהיה ממומנת על ידי היזם או בעל קרקע. בשטחים המיועדים לשימור יתכנו הגבלות על בנייה, כגון מניעת בנייה לגבוהה, הגבלת עומק היסודות, דרישות לשילוב המבנים העתיקים בבנייה החדשה ושימוש בחומרי בנייה מיוחדים.

הגופים שאמונים על שמירה ועל יישום **חוק העתיקות** הם **רשות העתיקות** בתחומי ישראל (כולל ירושלים המזרחית) ו**קמ"ט** (קצין מטה) **ארכיאולוגיה ביו"ש**, שהוא אגף במנהל האזרחי שמשמש מקבילה לרשות העתיקות. מאז הסכמי אוסלו, קמ"ט ארכיאולוגיה הוא המוציא לפועל של חוק העתיקות בשטח C. בשטחי A ו-B האחריות על העתיקות נתונה בידי הרשות הפלסטינית.

תוכניות מתאר¹ הן כלי של מוסדות התכנון המרכזיים במדינת ישראל, שתקף גם בשטח C בגדה, המוחזק על ידי ישראל. באמצעותו מיושמת המדיניות הממשלתית ונקבעים סדרי העדיפות בחלוקת המשאב החשוב והשנוי ביותר במחלוקת באזור, שהוא הקרקעות.

מדיניות תכנון חייבת לקחת בחשבון גם את אתרי העתיקות על סוגיהם השונים: תילים עתיקים, חורבות גדולות, מצודות, מבני דת (בתי כנסת, מסגדים, כנסיות, קברים קדושים), מתקנים חקלאיים (גתות, בתי בד, גרנות), מתקני מים (בורות, אמות מים, בריכות אגירה), מחצבות אבן עתיקות, טרסות חקלאיות, דרכים ועוד מגוון רחב של שרידים של פעילות אנושית שהחלה באזור לפני כמיליון שנה.

לאורך השנים נימק המנהל את סירובו לתכנן תוכניות מתאר לכפרים פלסטינים בטענות שונות. בין השאר הציע המנהל לתושבי כפרים לא-מתוכננים לעקור ולהתיישב בעתודות קרקע השוכנות ביישובים פלסטינים סמוכים, שלהם תוכנית מתאר, או השתמש בהגדרת כפרים בני עשרות שנים כ"מקבצי מבנים בלתי חוקיים", שאין הצדקה להכיר בהם מבחינה תכנונית. גם **מיקומו של כפר בתחום אתר ארכיאולוגי היווה עילה לאי תכנונה של תוכנית מתאר** בכפרים פלסטינים. תוכניות המתאר המעטות שאושרו על ידי הממשל הוכנו על ידי המנהל האזרחי ותוכנו ללא שיתוף התושבים. במקום לגבש תוכנית שתאפשר ותעודד את פיתוח הקהילה, נקבעו גבולות התוכניות על פי צילומי אוויר וכן על פי גבולות השטח הבנוי בכפר. שטחן הכולל של התוכניות המאושרות משתרע כיום על פני כחצי אחוז בלבד משטח C. בהיעדר תוכניות מתאר, מסרב המנהל האזרחי להנפיק היתרים לבניית בתי מגורים, מבני ציבור, מבנים חקלאיים ותשתיות בכפרי האזור. בלית ברירה, נאלצים התושבים לבנות בלי היתר ולחיות תחת איום תמידי שבתיהם ייהרסו. היעדר תוכנית מתאר הוא הסיבה לכך שרבים מהם לא מחוברים לאספקת מים וחשמל.²

במסמך זה ניבחן שלושה כפרים שמצויים בשטח C - **א-תוואני, כפר זיף ואל-פצאיל**. בשלושת היישובים, המועצה המקומית או המנהל האזרחי פועלים לקדם תוכנית מתאר. באמצעות שלושת **מקרי מבחן** אלה ננסה להבין איך משתמש המנהל האזרחי בעתיקות. ננסה לראות האם ובאיזו מידה נפגעות זכויות התושבים בשל הימצאותן של עתיקות בשטחי היישובים שלהם. כמו כן, ננסה לבדוק באיזו מידה יכולות ההחלטות של קמ"ט ארכיאולוגיה בנוגע לעתיקות שבתוכנית המתאר לעמוד בביקורת מקצועית של ארכיאולוגים, מתכננים ותושבי הכפרים והאם הן ניתנות לבחינה מחדש.

1) תוכנית המתאר נועדה לפתח את היישוב בהתאם לצורכי תושביו, תוך מחשבה ותכנון של הגידול באוכלוסיית היישוב ושל הצרכים העתידיים של תושביו. התוכנית אמורה לשלב את התפיסות המקצועיות של המתכננים עם הצרכים והרצונות של הקהילה וחלה חובה חוקית לצור מנגנון של שיתוף תושבים בתהליכי התכנון של תוכנית המתאר של יישובם. בתוכנית מתאר מחלקים את שטח היישוב לאזורים: מגורים, מבני ציבור, תעשייה, דרכים ועוד.

2) דו"ח בצלם, כבתוך שלה, מדיניות התכנון והבנייה עבור האוכלוסייה הפלסטינית בשטח C, נובמבר 2013, עמ' 17-18. וגם מתוך תוכנית המתאר 1764/2.

שרידי החפירה הארכיאולוגית על רקע בית בא-טוואני

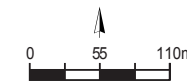
מיקום ואופי היישוב

הכפר א-תוואני שוכן בדרום הר חברון, על הדרך המובילה לכפר כרמיל ממערב, והדרך המובילה מזרחה למדבר יהודה. מבני הכפר ממוקמים על המדרון הצפוני של גבעה הנישאת לגובה 800 מטר. סביב הכפר נבנו מספר התנחלויות מאז 1982: כרמל, מעון, סוסיה, המאחז חוות מעון ומצפה אביגיל. בכפר חיים כ-400 תושבים המחולקים בכ-80 משקי בית. אחוז גבוה של התושבים הם צעירים. רובם גרים בבתיים חד קומתיים. חלק מהבתים בנויים מאבני האתר העתיק. בקרבת הבתים ובסביבות הכפר מצויים מערות חצובות וקברים עתיקים המשמשים את תושבי הכפר למגורים ולאחסון. בכפר קיים בית ספר שמשמש גם את תושבי הכפרים הסמוכים. רמת ההכנסה של התושבים נמוכה גם בקנה מידה פלסטיני. התושבים מתפרנסים מרעיית צאן ומחקלאות בעל, שמשמשת בעיקר לתצרוכת עצמית, בדומה לשאר תושבי דרום הר חברון.

א-טוואני

emek shaveh
 עמק שווה
 عمق شبي

- שטח ארכיאולוגי
- גבול תוכנית מתאר

תולדות המחקר הארכיאולוגי בא-תוואני³

כחלק מתהליך אישור תוכנית המתאר של הכפר ב-2010 נערך בכפר ובסביבותיו סקר ארכיאולוגי לצורך מיפוי השרידים העתיקים. בסקר זה נמצאו שרידים מתקופת הברונזה הקדומה (האלף השלישי לפנה"ס), אז החלה התיישבות בשטח הכפר. בתקופת הברזל (תחילת האלף הראשון לפנה"ס) הייתה במקום התיישבות נרחבת שנמשכה עד לתקופה המוסלמית הקדומה (מאה עשירית לספירה).

לאחר הסקר, במהלך 2011, נערכה חפירת הצלה בחורבת א-תוואני מטעם קצין מטה ארכיאולוגיה ביו"ש. מתוצאות החפירה שהתבצעה במקום עולה כי בתקופה הרומית הקדומה (מאה ראשונה לפנה"ס-מאה ראשונה לספירה) התפתח במקום יישוב גדול ובו יחידות מגורים רבות שבבנייתן שולבו מערות מתחת למבנים. בשטח הצפון-מערבי של האתר משתרע הנקרופוליס של היישוב המאכלס מערות קבורה רבות מסוג מערות הכוכים, האופייניות לתקופה. שברי גלוסקמאות וכלי אבן שהתגלו במקום מצביעים על סגנון קבורה יהודי. במרכז האתר נחשף מבנה בגודל של 30x35 מטר, שכל הנראה שימש לצרכים ציבוריים. המבנה כלל ספסלים חצובים בסלע ולכן הציע החופר לזהות את המבנה כבית כנסת שמתוארך לתקופה הרומית הקדומה. מן התקופה הביזנטית נחשף מכלול בנייה רחב ידיים שגודלו כ-30x40 מ', שבצדו הצפוני נבנתה כנסייה. החל מהמאה השביעית לספירה, בתקופה המוסלמית הקדומה, משתנה אופי היישוב והכנסייה מוסבת למגורים. היישוב ננטש במאה העשירית ובמאות השנים האחרונות נמצא הכפר א-תוואני בתחומי האתר ובסביבותיו.

תוכנית המתאר של א-תוואני⁴

ב-2008 הפקיד המנהל האזרחי תוכנית מתאר לכפר א-תוואני. ב-2009 הגיש ארגון 'במקום' התנגדות לתוכנית זו בשם תושבי הכפר, בין היתר על רקע אי שיתוף התושבים בהתקנת התוכנית ובטענה שזו אינה עונה על הצרכים שלהם.⁵ המנהל קיבל את ההתנגדות והחליט להתוות תוכניות מתוקנות לכפר. בשנת 2010, ביוזמת מועצת הכפר, הותקנה תוכנית המתאר על ידי המתכנן פרופ' ראסם חמאיסי מארגון IPCC. התוכנית התקבלה על ידי המנהל בשנת 2012. תוכנית המתאר מבוססת על צפי שלפיו עד שנת 2030 יהיו בכפר כ-1000 תושבים. למרות שהמתכנן נבחר על ידי מועצת הכפר, קביעת הקו הכחול של התוכנית, שהוא קו המתאר שמגדיר את תחום אזורי הבנייה והפיתוח של הכפר, נקבעה על ידי המנהל האזרחי. הקו הכחול בא-תוואני מקיף 164.8 דונם וחל איסור מוחלט לתכנן ולבנות מחוץ לו. כלומר המתכנן היה מוגבל מראש בקביעת תוכנית המתאר בתוך גבולות מצומצמים, שאילצו אותו לכלול בתוכנית את המגרשים המיועדים לבנייה ולפיתוח בשטח הכפר העתיק. בתוך תחום הקו הכחול מוקצים השטחים לאזורי בנייה למגורים, לשטחי ולמבני ציבור, לדרכים וכד'.

על פי תוכנית המתאר, סך השטח המאושר למגורים הוא 92.5 דונם. היתר מיועד למבני ציבור, דרכים וכד'. מתוך שטח התוכנית, כ-60% הוא אתר עתיקות שהבנייה בו אפשרית בתנאים מסוימים או אסורה בכלל. במקרים מסוימים, קמ"ט ארכיאולוגיה דורש אישור בנייה פרטי - כל בעל שטח נדרש לאישור מקמ"ט ארכיאולוגיה. אישור זה עשוי להתקבל רק אחרי שבעל הקרקע יממן חפירת הצלה או תוכנית שימור.

(3) הכפר נסקר מספר פעמים בעבר: על ידי גרן, 1882; הסקר הבריטי, 1883; משה כוכבי, 1968; מנחם מרקוס, 1984; וצבי אילן, 1987.

(4) תוכנית מספר מס' 1764/2.

(5) עמותת במקום, כפר א-תוואני, התנגדות 2009.

(6) דו"ח בצלם, כבתוך שלה, מדיניות התכנון והבנייה עבור האוכלוסייה הפלסטינית בשטח C, נובמבר 2013, עמ' 19

בתקנון התוכנית מופיע סעיף המצביע על חשיבותו של גרעין הכפר העתיק שמשמר את מסורת הבנייה הפלסטינית. קביעה זו חשובה לצורך הגנה על עתיקות הכפר ונקבעה על דעת המתכנן והמנהל האזרחי, אך היא מהווה גם מכשול גדול למימוש התוכנית ולפיתוח הכפר. על פי תוכנית המתאר של הכפר א-תוואני, אזור העתיקות והשימור מהווה כ-60% מסך השטח המאושר למגורים. הבתים הממוקמים בגרעין הכפר בנויים מאבני החורבה העתיקה שבמקום. חלק מהבתים בנויים מעל מערות עתיקות, שחלקן משמשות למגורי בני אדם או חיות. בתהליך הבנייה השתמשו תושבי הכפר בחומרים מן השטח - החל מאבני בנייה שנלקחו ממבני העתיקות וכלה במערות שהפכו לבתי מגורים. שאר השטח משמש לעיבוד חקלאי. מתכנני תוכנית המתאר מתייחסים לבתי האבן ולמערות, שקובעים במידה רבה את אופי החיים בכפר, כחלק שאמור להשתלב בתוכנית הבנייה העתידית. אזור העתיקות ולב האתר הארכיאולוגי מיועד, על פי התוכנית, לפיתוח ובנייה למגורים. משמעותה של ההחלטה לתכנן את אזור המגורים בלב אתר עתיקות היא שיהיה צורך באישור נפרד מקמ"ט ארכיאולוגיה כדי לבנות במקום. כמו כן, בנייה בשטח עתיקות תחייב חפירת הצלה ארכיאולוגית. רק לאחר סיום החפירה יחליט קמ"ט ארכיאולוגיה אם לאשר או לדחות את תוכנית הבנייה. משמעות הדבר היא שהבנייה תתעכב ותתייקר מאד בגלל החפירה וממילא לא בטוח שבסופו של דבר, יינתן אישור בנייה. בחלק מהמבנים, המזוהים כעתיקים ביותר, יידרשו עבודות שימור בעלות של עשרות אלפי שקלים.

עלויות חפירת ההצלה הארכיאולוגית והשימור יחולו על כל תושב ובעל חלקה בנפרד. העלויות האלו עשויות להיות גבוהות יותר מעלות הבנייה כולה. החתך הסוציו-אקונומי הנמוך של התושבים לא יאפשר להם לעמוד בהוצאות אלה, וברור שיצטרכו לשם כך מימון ממשלתי או מימון ממקור חיצוני. בנוסף, ייתכן שלאחר החפירה יוגבלו שטחי הבנייה המותרים וקמ"ט ארכיאולוגיה ידרוש להשאיר במקומם חלק מהשרידים. עובדה זו תצמצם את האפשרות למצות את כל אחוזי הבנייה ויאלץ את התושבים לבנות פחות משתכננו.

כאמור, לקראת אישור תוכנית המתאר בוצעו במקום חפירות ארכיאולוגיות נרחבות על ידי קמ"ט ארכיאולוגיה. בעקבות החפירות נקבעו תחומי העתיקות והתנאים לאישור תוכנית המתאר. מבדיקת התוכנית על ידינו נראה שקמ"ט ארכיאולוגיה נתן פרשנות מרחיבה לשטח הארכיאולוגי וכלל בתוכו שטחים ריקים מעתיקות. כמו כן הוגדרו שטחים אסורים לבנייה ולפיתוח כדי להגן על העתיקות, אולם לא ניתן הסבר בנוגע לחשיבות השטח ומה הסיבות לגריעתו מהאזורים שבהם מותרים בנייה ופיתוח. בשטח החפירות המרכזי, אשר בו נמצאו שרידי כנסייה מהתקופה הביזנטית ושרידים ארכיאולוגיים רבים אחרים, לא נדרשו תנאים נפרדים, כגון שימור. עוד ניכר כי תנאי הקמ"ט כלליים ולא מפורטים.

העובדה שחלק ניכר מהשטח המיועד לבנייה הוגדר כשטח עתיקות מהווה מכשלה לביצוע תוכנית מתאר. בנייה בלב האתר ההיסטורי תפגע באופי הכפר ובעתיקות, שהם חלק מרכזי מעבר המקום. אם התוכנית תמומש, גרעין הכפר ייעלם תחת בנייה מודרנית. אולם, כפי שצינו, עלויות החפירה והדרישות התכנוניות של המנהל האזרחי עלולות להוביל לבנייה שמשמעה הרס העתיקות. ניקח כדוגמה את המבנה המודרני הבנוי מעל מבנה עתיק במרכז הכפר, בצמוד לאתר העתיקות המרכזי - המבנה העתיק משמש מרתף של המבנה החדש. למעשה, המבנה העתיק מאבד את ייחודו ואת זהותו בתוך מבנה הבית המודרני ומרחב הכפר מאבד את הארכיטקטורה הייחודית לו.

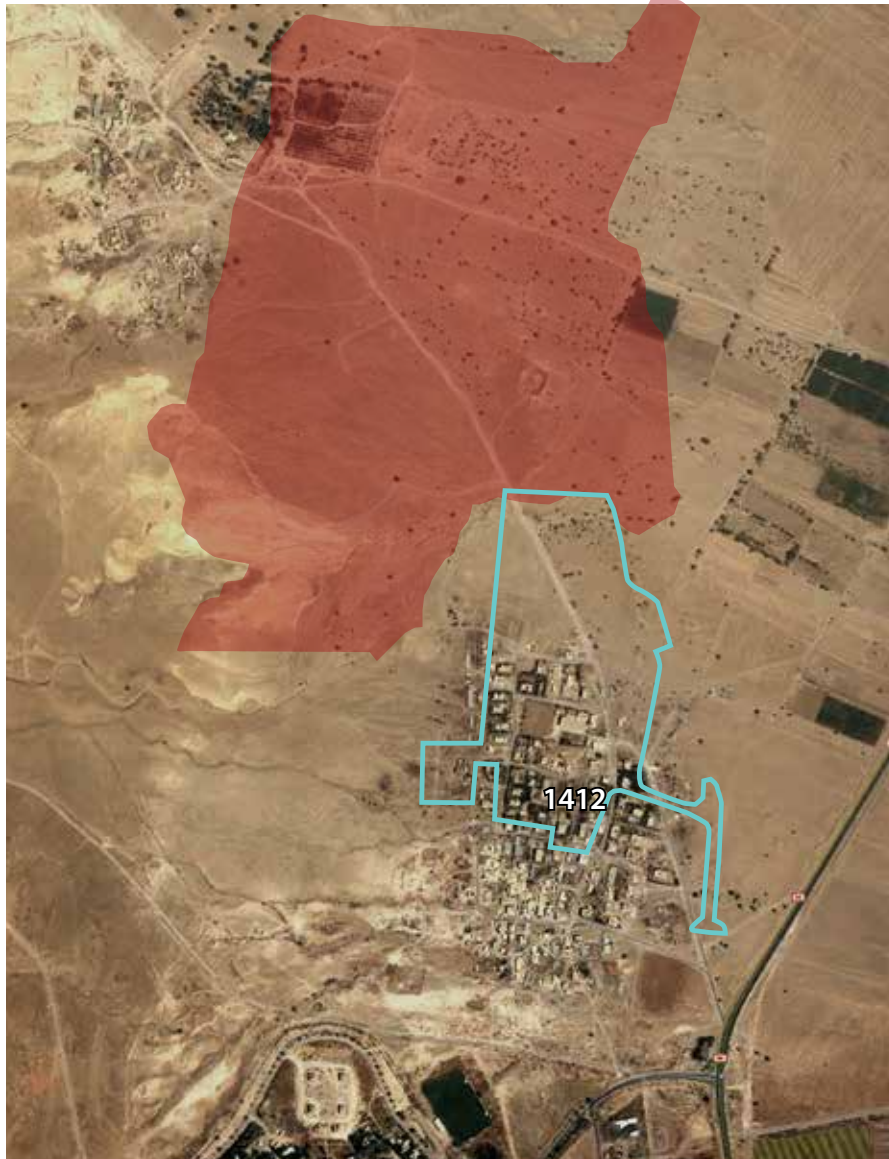
משיחות עם תושבי הכפר ועם מועצת הכפר נאמר לנו במפורש שהם אינם רוצים לבנות על גבי גרעין הכפר העתיק. מבחינתם, זהו תנאי שנכפה עליהם על ידי המנהל האזרחי ללא התחשבות והקשבה לצורכיהם ולרצונם לשימור על מורשתם ועל עברם ולשלבם בתכנון העתידי של הכפר.

אל-פצאיל

המעורבות התכנונית הגסה של המנהל האזרחי הישראלי, שלא מאפשר לכפר להתפתח באופן טבעי לעבר חלקות האדמה שברשות התושבים בגבעות הסמוכות וכופה על תושביו תוכנית מתאר שמחייבת אותם לבנות במרכז העתיק, היא דוגמא לקביעת סדרי עדיפויות שמוכתבות על ידי אינטרס של הריבון הצבאי. ההשפעה של החלטות אלה על אופי הכפר ועתיד תושביו היא מרחיקת לכת ומהווה גם היא פגיעה במורשת ההיסטורית, שאינה נכס השייך רק לתושבי הכפר.

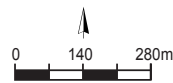
המלצות:

1. תוכנית המתאר צריכה לכלול את הגרעין ההיסטורי של הכפר תוך שיתוף רצון התושבים וצורכיהם. הצורך לשמור על המורשת הכפרית צריך להיות שיקול מרכזי בתכנון תוכנית המתאר.
2. יש לשנות את תוכנית המתאר ולגרוע מן האזור המיועד לבנייה את גרעין הכפר העתיק, תוך הכשרת בנייה בקרקעות חלופיות.
3. מתפקידו של קמ"ט ארכיאולוגיה לצמצם את השטח המזוהה כאתר עתיקות לאזורים שברור שקיימות בהם עתיקות ולגרוע שטחים שבהם יש סבירות נמוכה, אם בכלל, לכל שרידים ארכיאולוגיים.
4. מרכז הכפר העתיק יעבור תוכנית שימור ושיפוץ והמבנים העתיקים יהוו מרכז ציבורי הכולל משרדי מועצה, מרפאה, חנויות וכד'.

אל פצאיל

emek shaveh
עמק שוה

■ שטח ארכיאולוגי
□ גבול תוכנית מתאר

בחפירות למטרות פיתוח תיירותי, שבוצעו בסמוך לאל-פצאיל בשנת 2010-2011 על ידי קמ"ט ארכיאולוגיה, נחשף יישוב גדול ומפותח מהתקופה הרומית-ביזנטית, הכולל מבני מגורים גדולים ששימשו ככל הנראה ארמונות או מבני ציבור. כמו כן, נחשפו בית מרחץ גדול מהתקופה הביזנטית והערבית הקדומה, בריכת מים גדולה ומערכת אמות מים.⁹ מדרום לאתר המרכזי וממערב לכפר, על גבעה המזוהה כתל עתיק, נחפר שטח נוסף. במקום נחשפה כנסייה וכן מבנה רבוע, שלו רצפת פסיפס. ברצפת הכנסייה נחפרו קברים מוסלמים והמקום הוא חלק מבית קברות שהיה בשימוש במשך מאות שנים.

תוכנית המתאר

מיקומו של אל-פצאיל בין כביש הבקעה ממזרח, ההתנחלות תומר מדרום, שטח עתיקות נרחב ממערב ושטחים חקלאיים מצפון אינו מאפשר הרחבה משמעותית של היישוב. בנסיבות אלה יכול היישוב להתפתח רק לכיוון מערב וצפון. קמ"ט ארכיאולוגיה הגביל את הבנייה למערב בטענה שאין לפגוע באתר העתיקות. לדעתנו, טענה זו צריכה להיבחן מחדש.

רוב שטח הכפר נמצא בשטח B, כלומר באחריות אזרחית של הרשות הפלסטינית וכן באחריות ביטחונית ישראלית. חלקו הקטן נמצא בשטח C, כלומר באחריות ישראלית מלאה. בעבר הוגשו שתי תוכניות מתאר לכפר. הראשונה, שתוכננה על ידי ארגון IPCC והמתכנן ראסם חמאסי, נדחתה. השנייה, שהוגשה על ידי המנהל האזרחי וחברת אסיא, עדיין לא אושרה.

תוכנית המתאר שהוגשה על ידי פרופ' ראסם חמאסי מטעם ארגון IPCC¹⁰:

שטח התוכנית: 722 דונם, מתוכם 422 דונם למגורים. על פי המתכנן קיים צפי מגורים של 10,000 איש עד שנת 2031. כיום גרים במקום כ-1200 איש. ועדת התכנון דחתה הערכה זו, והצפי שהציגה עמד על 2500 איש עד שנת 2031.¹¹

בשטח התוכנית שוכן אתר עתיקות בן 350 דונם. ההכרזה על אתר העתיקות התבצעה בשנת 1944. מכיוון שבמקום נערכו חפירות ארכיאולוגיות נרחבות על ידי קמ"ט ארכיאולוגיה, כתוצאה של החפירות, הקמ"ט טוען שתחום העתיקות מוגדר כיום היטב. מבחינתו, היקף השטח המוכרז מספק ומוצדק.

התוכנית נדחתה על ידי המנהל האזרחי בנימוקים הבאים:

1. לתושבים אין בעלות על הקרקע. בעלות זו נתונה בידי המדינה, המועצה האזורית בקעת הירדן ובעלים פרטיים - משפחת סמסם משכם, שאת אדמתה מעבדים אריסי אל-פצאיל.
2. הצפי בגידול באוכלוסייה אינו מציאותי.
3. אתר עתיקות גדול ממוקם בתוך תחום תוכנית המתאר.
4. התוכנית משתרעת על תחום גדול אך אינה נותנת מענה לצרכים בנושאים של תשתיות ודרכים.

(9) שם, שם.

(10) תוכנית 1412/2 - גוש 3, חלקות 7,8.

(11) פרוטוקול ישיבת ועדת המשנה לתכנון ובנייה מס' 1/3 מתאריך 1.1.2013.

א-פצאיל על רקע בתי ההתנחלות תומר

מיקום

הכפר אל-פצאיל נמצא בבקעת הירדן, 14 ק"מ צפונית ליריחו, בצמוד וממערב לכביש 90. בכפר חיים כ-1,200 תושבים, חלקם פליטים מרמלה, לוד והנגב, וחלקם אריסים שעבדו את הקרקע והתיישבו במקום.⁷ ממערב נמצא אתר עתיקות הכולל תל עתיק, שרידי יישוב גדול מהתקופה הרומית ואמות מים עתיקות. מצפון משתרעים שטחים חקלאיים הנמצאים בבעלות משפחת סמסם הפלסטינית משכם. מצד דרום של הכפר נמצאת ההתנחלות תומר.

החפירות הארכיאולוגיות באל-פצאיל

האתר הארכיאולוגי באל-פצאיל הוא חלק משורת אתרים על תוואי נחל אל-פצאיל. במרחק של כ-1.5 ק"מ ממערב לאתר מצויים מעיינות המים הנקראים מעיינות אל-פצאיל, שבקרבם נבנו אמת מים ולצדה טחנת קמח. על תוואי האמה נמצאת ברכת מים גדולה - ברכת סמסם. ההתיישבות באזור המעיינות החלה בתקופה הכלקוליתית, באלף הרביעי לפני הספירה. מאוחר יותר, ככל הנראה מהתקופה הרומית ואילך, נבנו אמות מים בין המעיינות לבין האתר הארכיאולוגי הנמצא מצפון וממזרח לכפר. כמו כן נחשפה מערכת מים תת-קרקעית (פוגרות), המבוססת על חיבור של שורת בורות מים במנהרה תת-קרקעית. ממזרח לכביש 90 נמצאת חווה חקלאית מהתקופה המוסלמית הקדומה (מאות 7-8).⁸

(7) מקור המידע בשיחות עם תושבי המקום.

(8) ח' היזמי, פצאילים (ח' אל-פצאיל) - מפעל הבנייה האחרון של הורדוס, כנס מערב בנימין השני, 23 לאוקטובר 2010.

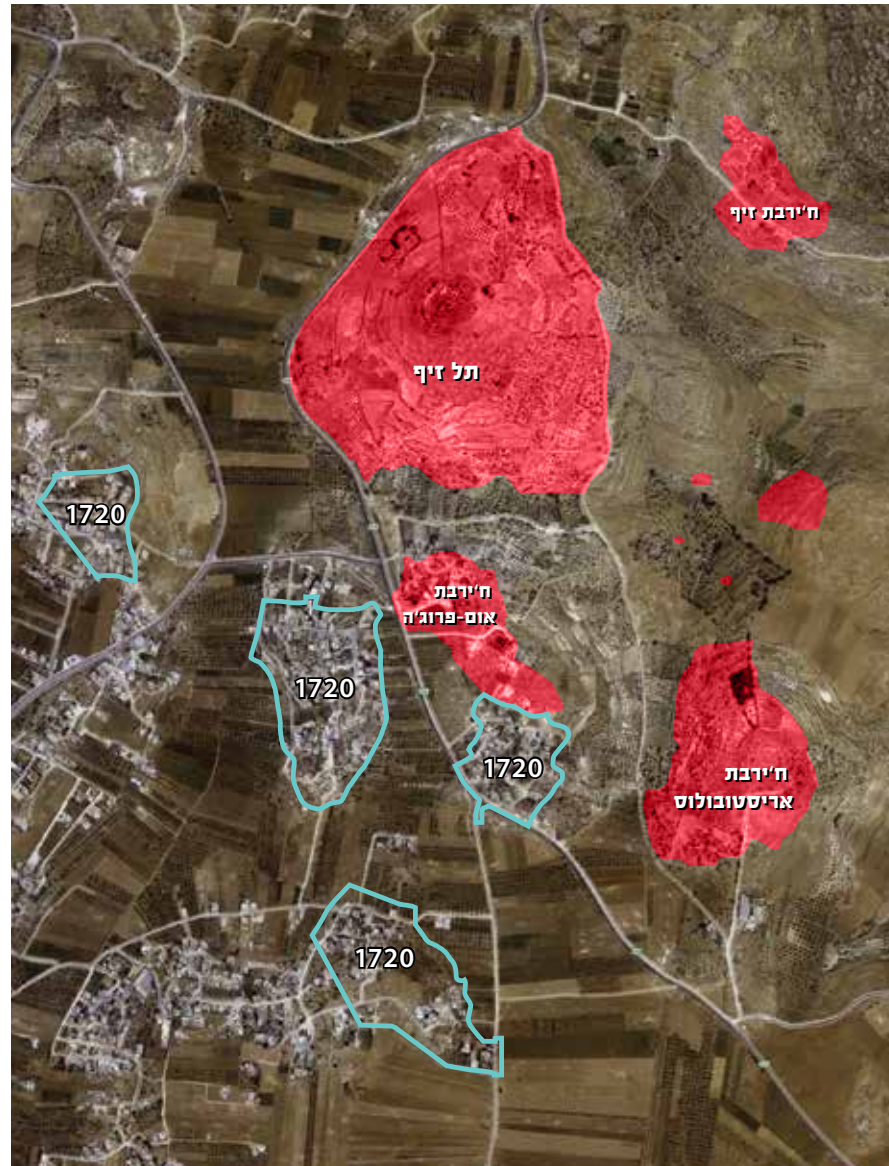
תוכנית מתאר שהוכנה על ידי חברת אסיא¹²:

התוכנית מיועדת לשטח של 121 דונם¹³. המגוישים מציעים תוכנית של הרחבת היישוב הקיים על ידי בנייה על 111 מגרשים בגודל חצי דונם, שנכללים בשטח הכפר הקיים וכוללים גם הרחבה נוספת שגודלה קטן. כיוון שרוב שטחו של הכפר הוא בשטח B, אף התוכנית היא בשטח B. אך אדמות ההרחבה נמצאות בתוך תחום שיפוט המועצה האזורית בקעת הירדן והתנחלות תומר הסמוכה. בשל כך, אין בסמכות הוועדה לדון בתוכנית. לכן, קודם לאישור ודיון בתוכנית, יש לקיים דיון בוועדה מיוחדת הנקראת "ועדה להקצאת קרקע" של המנהל האזרחי כדי לפתור את נושא הבעלות על הקרקע.

סיכום והמלצות

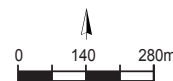
- יש צורך בבדיקה נרחבת ומדוקדקת יותר של גבולות אתר העתיקות. בדיקה זאת תאפשר לבחון ביתר דיוק את גבולות האתר, חשיבותו וממצאיו.
- יישובים רבים בנויים על אתרי עתיקות. אתרים אלו שלובים באופן טבעי במבנה היישוב ואינם עילה למניעת בנייה והתפתחות ביישוב. יש צורך בתפיסה תכנונית שונה אשר בה יורחב תחום היישוב לכיוון מערב והעתיקות יהוו חלק מתחום היישוב.
- העתיקות הן משאב כלכלי של היישוב. במקרה של אל-פצאיל יש במקום פוטנציאל לניהול ופיתוח העתיקות על ידי התושבים כאתר תיירות, וכחלק מהמורשת המקומית והכללית. יש חשש שאתר העתיקות יפותח כאתר תיירות ויימסר ליד המתנחלים. במקרה כזה, ישמשו ניהול האתר והסיפור ההיסטורי שיסופר במסגרת ניהולו כלי כנגד התפתחות היישוב. הרשויות יתמקדו בצורך לפתח את התיירות במקום ואת הקשר של עם ישראל לתולדות האתר. מנגד ימנעו מהתושבים לבנות באזור או להיות חלק מתהליך הפיתוח.

כפר ותל זיף

כפר זיף

emek shaveh
עמק שוה עموשב

■ שטח ארכיאולוגי
□ גבול תוכנית מתאר

(12) תוכנית 1412/1.

(13) פרוטוקול ישיבת ועדת המשנה לתכנון ובנייה של המנהל האזרחי מס' 2014009 מתאריך 11.6.2014, מתבססת על התוכנית הקודמת 1412.

תוכנית המתאר

תוכנית המתאר הוכנה על ידי המנהל האזרחי.¹⁶ התוכנית כוללת את היישוב אל פחג'ה במדרון הדרומי של התל, ואת כפר זיף. תחום העתיקות נבדק על ידי הארכיאולוג ד"ר אבי עופר.¹⁷ עופר מציע ששטח הארכיאולוגיה בתחום אל פחג'ה הוא כדונם אחד וזאת לעומת תחום העתיקות שנקבע על ידי קמ"ט ארכיאולוגיה, שמציין שטח של כ-50 דונם. בשאר השטח נמצאו מעט חציבות, בורות מים וטרסות.

שטח האתר העתיק בתל זיף הוא כ-20-25 דונם לעומת כ-200 דונם תחום העתיקות על פי קמ"ט ארכיאולוגיה. על התל, בלב אתר העתיקות, נבנה הבסיס הצבאי. על פי חוות הדעת שהגיש ד"ר עופר, בתי היישוב אל פחג'ה ישומרו וישולבו בבנייה החדשה. לדידו של ד"ר עופר, הטענה שמדובר באתר עתיקות ולכן יש למנוע כל בנייה במקום, נדמית מוגזמת ביחס להיקף השרידים העתיקים בשטח.¹⁸

המלצות

1. יש לבדוק מחדש ובאופן מדוקדק את תחום העתיקות ולקבוע את גבולותיו על פי הממצא בשטח ולא בצורה מקיפה וכוללת.

2. יש לאפשר בדיקה פרטנית של כל תוכנית בנייה או אזור המיועד לבנייה, תוך בחינת השרידים בשטח. בדיקה זו צריכה להתעלם מהשטח המוכרז כעתיקות ולבחון מהו השטח בפועל, שבתחומו ישנם שרידי עתיקות או חשש לעתיקות.

3. על פי כול קנה מידה ארכיאולוגי מהווים תילים עתיקים אתרים חשובים ביותר. לכן יש לנקוט משנה זהירות בתוכניות פיתוח ובנייה בסביבתם. יש להקפיד על שימורם ולאפשר חפירה אקדמית בלבד בתחומם. החלטה לאשר בניית בסיס צבאי בראש ובמרכז התל, תוך הכשרת שביל גישה והצבת מבנים שפוגעים בעתיקות, משמעותה אישור לפגוע בעתיקות. מן הראוי לבטל החלטה זו ולמנוע נוכחות קבע צבאית בתל.

4. הניסיון למנוע בנייה באל פחג'ה, בטענה שבמקום קיימות עתיקות שלא ניתן לחפור אותן והן בעלות חשיבות רבה, אינו עומד במבחן המציאות, שהרי המנהל האזרחי אישר את הקמתו של בסיס צבאי בראש התל.

5. יש צורך במידתיות בכל הנוגע לדרישה לשימור המבנים ולפיקוח ארכיאולוגי. באזורים שאינם אתרי עתיקות אך יש חשש להימצאות עתיקות, יש לבצע חפירת בדיקה מצומצמת או חתכי בדיקה (כפי שנהוג בישראל) על מנת לבדוק אם צפויים להימצא שרידי עתיקות, שימנעו בנייה במקום. רק אם תימצאנה עתיקות בעלות חשיבות, יש למנוע בנייה במקום. במידה שהשטח ריק מעתיקות משמעותיות, יש לאשר לבנייה חלק ניכר מהאדמות.

כפר זיף

הארכיאולוגיה של תל זיף וסביבותיו

תל זיף נמצא דרומית לחברון, ממזרח לכביש המוביל ליישובי דרום הר חברון ובצמוד לכפר הפלסטיני זיף. התל נמצא בגובה 840 מטר. האתר לא נחפר ומקור המידע בסקרים ארכיאולוגיים. תוצאות הסקרים מלמדות על ראשית ההתיישבות בתקופת הברזל השנייה (המאה השמינית לפנה"ס) ועל ההמשכיות ההתיישבותית בתקופה הפרסית (מאה 4-5 לפנה"ס), ההלניסטית-רומית-ביזנטית ומוסלמית (המאה החמישית לפנה"ס עד מאות 10-11 לספירה). בראש התל הקים צה"ל עמדה צבאית ודרך עפר מובילה מהכביש לפסגתו.¹⁴

בתחתית המדרון הדרומי נמצא אתר עתיקות הנקרא רוג'ם אל פחג'ה. באתר זה נחשפו שרידי מוזליאום (מבנה קבורה בנוי) וכן פריטי בנייה כגון משקופים, חלקי עמודים ומערות קבורה מהתקופה הרומית-ביזנטית. מצפון לתל נמצאת חורבת זיף ובה שרידים מהתקופות הרומית, הביזנטית והמוסלמית. מדרום מזרח לאתר נמצאת ח'ירבת אריסטובולוס ובה עדויות להתיישבות מהתקופות הביזנטית והמוסלמית הקדומה. השרידים כוללים מנזר וכנסייה, בית בד ומערות קבורה.¹⁵

הכפר זיף

הכפר הפלסטיני ח'רבת זיף נמצא בדרום הר חברון, בשטח C, 7 ק"מ מדרום לעיר חברון, והוא מונה כיום כ-1,000 תושבים. בשנת 2012 הופקה תוכנית מתאר לחלק מהכפר, כלומר להרחבת שכונת אל-ערוס. הכפר בנוי משני צדי הכביש המוביל מחברון לדרום ההר. הכפר התפתח סביב האתר הארכיאולוגי תל זיף ובשטחו האתרים הארכיאולוגיים רוג'ם אל פחג'ה, וח'רבת איסטבול, שכיום הם חלק משכונת המגורים של הכפר.

16) תוכנית 1720/05.

17) במסגרת חוות דעת ארכיאולוגית שהוגשה כנגד התוכנית מטעם ארגון 'רבנים שומרי משפט' בשנת 2008.

18) נ' שלו, א' כהן-ליפשיץ, התחום האסור - מדיניות התכנון הישראלית בכפרים הפלסטיניים בשטח C, יוני 2008, עמ' 118-121.

14) א' עופר, הר יהודה בתקופת המקרא, עבודה לשם תואר דוקטור, תל אביב, 1993.

15) שם, שם.

מסקנות ודרכי עבודה אפשריות

משלושת המקרים שנבדקו עולה תמונה דומה: הטיעון הארכיאולוגי משמש אמצעי להגבלות בנייה, למניעת התרחבות של יישובים פלסטיניים ודרישה מהתושבים לממן שימור בעלויות גבוהות שאינן בהישג ידם. הצגת תנאים אלו כדרישה מקצועית דורשת בחינה מחדש של החלטות קמ"ט ארכיאולוגיה.

התנאים שמציב קמ"ט ארכיאולוגיה לצורך אישורו את תוכניות המתאר אינם עולים בקנה אחד עם צרכי התושבים. יש לבחון ולאתגר את החלטותיו כאשר ניכרת פגיעה בתושבים ובאפשרותם לבנות ולפתח את כפרם.

אין כל ניסיון לשלב את התושבים ולהתחשב ברצונותיהם בתהליך קבלת ההחלטות ביחס לעתיקות ולשימור. כמו כן, אין שום ניסיון לאפשר לתושבים לשלב את העתיקות בחיי הכפר מבחינה תכנונית או מבחינה כלכלית-תיירותית.

העלויות הגבוהות של החפירה הארכיאולוגית והשימור מקשות מאוד על מימוש תוכנית המתאר. רוב התושבים אינם מסוגלים לעמוד בדרישות המימון ובתנאים שמציב המנהל האזרחי באמצעות קמ"ט ארכיאולוגיה. כיוון שבחברה הפלסטינית רווחת הבעלות הפרטית על אדמות, ההתמודדות עם דרישות קמ"ט ארכיאולוגיה ועם תנאי השימור נופלת לעתים קרובות על כתפיו של אדם בודד או משפחה שאינם מסוגלים לכך.

יש צורך דחוף במנגנון של ביקורת ארכיאולוגית מקצועית על תנאי הקמ"ט. במצב הנוכחי אין כללים ונהלים מפורסמים וידועים לציבור. במצב הזה החלטות קמ"ט ארכיאולוגיה נראות שרירותיות וכוחניות.

גופי התכנון הפלסטיניים, והארגונים הישראליים שפועלים לטובת האוכלוסייה הפלסטינית, צריכים לשלב את אתרי העתיקות כחלק מתוכנית המתאר, תוך בחינה מבוקרת את החלטות קמ"ט ארכיאולוגיה. לתפיסתנו, שילובם של ארכיאולוגים בצוותי התכנון העוסקים בתוכניות מתאר, וכן במאבק המשפטי סביב נושא זה, הוא חיוני.

יש צורך במציאת פתרון כולל למימון חפירות הצלה וביצוע של תוכניות שימור, כך ניתן יהיה לשמור על השרידים הארכיאולוגיים ולהפוך אותם לחלק מחיי היום יום של התושבים. מימון חיצוני ותכנון ברמת המאקרו יוכלו להפוך את אתרי העתיקות שבסמוך ליישובים למשאב כלכלי ולעוגן משמעותי לפיתוח תיירותי.

emek shaveh

למק טוה عمق شبير

מידע נוסף ניתן להשיג באתר האינטרנט של הארגון: www.alt-arch.org

להזמנת סיורים ארכיאולוגיים אלטרנטיביים, סדנאות,
הרצאות וקבלת חומר הסברה ניתן ליצור קשר בדוא"ל info@alt-arch.org
או בטלפון 054-5667299

www.alt-arch.org

